

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΚΡΙΤΙΚΗ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ¹

Ειρήνη Βαλληνδρά²

Η αποδόμηση του χάρτη και των πρακτικών χαρτογράφησης, μέσα από την κριτική θεωρία, μπορεί να προσφέρει πολύτιμες αναθεωρήσεις που να εξοπλίσουν την εκπαιδευτική διαδικασία –στο πλαίσιο μιας κριτικής παιδαγωγικής προσέγγισης– με αξιολογικά εργαλεία μάθησης. Προϋπόθεση της χρήσης χαρτών ως ενεργών εργαλείων κατασκευής της γνώσης στην εκπαίδευση είναι η κατανόησή τους ως πολιτισμικές κατασκευές που έχουν τη δύναμη να επηρεάζουν τις αντιλήψεις για το χώρο και η ανάλυσή τους ως «διαδικασίες» που βρίσκονται υπό συνεχή δημιουργία. Για να γίνουν κατανοητές οι πολλαπλές πτυχές της χαρτογραφικής αναπαράστασης είναι αναγκαία η εξοικείωση με τη διαδικασία της χαρτογράφησης. Οι κοινωνικές πρακτικές χαρτογράφησης οδηγούν το υποκείμενο από την «ανάγνωση» στην «επανεφεύρεση» του κόσμου, καθώς η εξάσκησή τους ενεργοποιεί το χώρο, μεταδίδοντας νέες ιδέες και οπτικές γι' αυτόν. Έτσι οι πρακτικές αυτές μπορούν να ενδυναμώσουν το παιδί στην εκπαιδευτική διαδικασία, ανάγοντάς το από αποδέκτη σε παραγωγό της γνώσης, μέσα από διαδικασίες παρατήρησης-ανάλυσης-αποτύπωσης των χωρο-κοινωνικών γεγονότων και ενσωμάτωσης των εμπειριών του στη σχολική διδασκαλία. Στην έρευνα πεδίου, οι χάρτες των παιδιών αναδεικνύουν την ικανότητά τους να χαρτογραφούν τα βιώματά τους, κατασκευάζοντας χωρο-χρονικές αφηγήσεις που δημιουργούν γόνιμο διάλογο με τις θεωρήσεις της κριτικής χαρτογραφίας.

Η ανάγνωση του κόσμου μέσα από το χάρτη

Η κριτική θεωρία διερευνά τις κοινωνικές διαδικασίες με τις οποίες κατασκευάζονται οι χάρτες και αποκαλύπτει πώς τα χαρτογραφικά γεγονότα αποτυπώνονται με μια συγκεκριμένη πολιτισμική οπτική. Υποστηρίζει ότι οι χάρτες δεν είναι «ένα διαφανές άνοιγμα στον κόσμο», αλλά είναι «ένας ιδιαίτερος ανθρώπινος τρόπος να κοιτάζουμε τον κόσμο» (Harley, 1989). Καταδεικνύει επίσης τη δύναμη του χάρτη να επιβάλλει μια ηγεμονική άποψη του κόσμου που σχετίζεται με μηχανισμούς διακυβέρνησης και ελέγχου (Crampton, 2001), αλλά και το γεγονός ότι η δύναμη αυτή αποκτά όλο και περισσότερη επιστημονική ισχύ με την εξέλιξη της χαρτογραφίας. Στο πλαίσιο της κριτικής σκέψης υλοποιούνται διάφορες πειραματικές αναπαραστάσεις του χώρου από τα μέσα του 20ού αιώνα, από κινήματα του δυτικού κόσμου που αντιδρούν στην επίσημη χαρτογραφική παράδοση. Παράγουν χάρτες σε μια προσπάθεια ανάδειξης των κοινωνικο-πολιτικών φαινομένων του χώρου και επιχειρούν να αποτυπώσουν την εμπειρία

1. Το κείμενο βασίζεται σε διπλωματική εργασία του Μεταπτυχιακού Προγράμματος «Πολεοδομία και Χωροταξία», του ΕΜΠ. Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Ειρήνη Μίχα, Φεβρουάριος 2021

2. email: eirini.vallindra@gmail.com

του. Στόχος είναι να αποδομήσουν την ιδέα της αντικειμενικότητας του χάρτη, αποκαλύπτοντας τα δομικά χαρακτηριστικά του – τις ενδεχόμενες παραλείψεις, υπερβολές και σφάλματα – και να προβληματίσουν ως προς το είδος των γνώσεων που παράγονται από τη χαρτογράφηση, ως πρακτική που εντάσσεται σε ένα πολιτικό πεδίο αποφάσεων και λειτουργιών. Στο πλαίσιο αυτό δίνονται διάφορες ερμηνείες για το χάρτη. Ερμηνεύεται ως ενεργό εργαλείο κατασκευής της γνώσης και παραγωγής χώρου (Crampton και Krygier, 2006), ή ακόμα ως ταυτόχρονα αναπαράσταση και πρακτική, λόγω του ότι κάθε αλληλεπίδραση μαζί του παράγει νέα νοήματα και ιδέες για τον κόσμο. Και έτσι το ενδιαφέρον μετατοπίζεται στην εξέταση των πρακτικών της χαρτογράφησης – δηλαδή περνάει από το «πώς είναι οι χάρτες» στο «πώς γίνονται οι χάρτες» (Kitchin και Dodge, 2007).

Ο προβληματισμός σε σχέση με τη χαρτογραφία και τα παιδιά είναι αρκετά πρόσφατος. Ένα πλήθος ερευνών μελετά και τεκμηριώνει τη σημασία της χρήσης της γραφικής γλώσσας στην ανάπτυξη και των παιδιών εν γένει, αλλά και τη συμβολή της στην αντίληψη του χώρου. Τα παιδιά αποκτούν γεωγραφικές δεξιότητες κυρίως μέσα από το βίωμα, μέσω του παιχνιδιού και δευτερευόντως μέσω των αναπαραστάσεων. Καθώς μεγαλώνουν, η χωρική τους αντίληψη επεκτείνεται σε αναλογία με τις εμπειρίες τους και αρχίζουν σιγά-σιγά να αποκτούν ένα λεξιλόγιο χωρικής σκέψης και επικοινωνίας. Εξερευνώντας τον χώρο καλλιεργούν δεξιότητες αντίληψης, αρχίζουν να αντιλαμβάνονται τη διάταξη του περιβάλλοντός τους και να δημιουργούν χωρικές συσχετίσεις, αναπτύσσοντας παράλληλα τους νοητικούς τους χάρτες. Με αυτό τον τρόπο η χαρτογράφηση γίνεται μια φυσική διαδικασία γι' αυτά. Μάλιστα οι νοητικοί τους χάρτες δείχνουν ότι, ήδη

από τα πρώτα σχολικά τους χρόνια, είναι σε θέση να σχηματίζουν ιδέες και απόψεις για τον κόσμο (Wiegand, 2006). Οι έρευνες δείχνουν επίσης ότι τα παιδιά της προσχολικής και της πρώτης σχολικής περιόδου αναγνωρίζουν τους χάρτες ως χωρικές αναπαραστάσεις και τη χρησιμότητά τους και αλληλεπιδρούν ουσιαστικά μαζί τους ενεργοποιώντας διαδικασίες οπτικής αναζήτησης και προσανατολισμού (Nordstrom, 2003). Είναι επίσης σε θέση να διαβάζουν και να συγκεντρώνουν πληροφορίες από απλούς χάρτες και να προσδιορίζουν το είδος της πληροφορίας που αυτοί περιέχουν. Κατανοούν ότι οι εικόνες και τα σύμβολα είναι μεταφορές γεγονότων που αφορούν τον πραγματικό κόσμο, ωστόσο δεν έχουν την εμπειρία να ερμηνεύσουν πάντοτε σωστά τις μεταφορές αυτές. Σε ό,τι αφορά το είδος του χάρτη, φαίνεται ότι για τα παιδιά είναι πιο εύληπτοι οι εικονογραφικοί από τους αφαιρετικούς χάρτες (Catling, 2018). Σημαντικά στοιχεία για την ανάγνωση του χάρτη είναι το σχήμα για την κατανόηση των συμβόλων και το χρώμα για την κατανόηση των περιοχών ενός χάρτη. Αυτό που δυσκολεύει περισσότερο τα παιδιά είναι η κλίμακα, γιατί δεν είναι ακόμα εξοικειωμένα με τις αποστάσεις, τις αναλογίες και τις μετρήσεις στον πραγματικό κόσμο.

Η έρευνα έχει επικεντρωθεί, τα τελευταία 20 χρόνια, στις νοητικές αναπαραστάσεις των παιδιών, που απεικονίζουν μια προσωπική άποψη του χωρικού τους περιβάλλοντος. Στα χαρτογραφικά τους σκίτσα φαίνεται η ικανότητά τους να αναπαριστούν γραφικά την εμπειρία τους, ενώ διακρίνεται παράλληλα μια σχέση μεταξύ των ηλικιών των παιδιών και του επιπέδου χωρικής οργάνωσης των χαρτών τους. Αυτό υποδεικνύει την αναπτυξιακή φύση της ικανότητας σχεδίασης χαρτών. Τα μικρότερα παιδιά τείνουν να χρησιμοποιούν εικονογρα-

φικά στοιχεία στους χάρτες τους γιατί είναι πιο ευνόητα σε αυτές τις ηλικίες και συνήθως οι χάρτες τους έχουν επίκεντρο το σπίτι τους. Χαρτογραφούν με τον τρόπο που αρχίζουν να ζωγραφίζουν, καθώς οι χάρτες και τα σχέδια είναι αναπαραστάσεις πραγμάτων που έχουν συναισθηματική αξία γι' αυτά. Καθώς μεγαλώνουν, οι χάρτες γίνονται όλο και πιο αφαιρετικοί. Η χαρτογράφηση σε νεαρή ηλικία λειτουργεί ως έκφραση της εσωτερικής ανάγκης του παιδιού να οργανώνει, να κατανοεί και να συνδέεται με το άμεσο περιβάλλον και τους οικείους χώρους (Kallet, 1995).

Η εμπειρία του χάρτη διδάσκει στα παιδιά ότι η μάθηση γίνεται μέσω της ανακάλυψης, έτσι ώστε να μην είναι απλώς η αναπαραγωγή μιας πληροφορίας ή μιας ιδέας, αλλά η κατανόησή της μέσω μιας δομημένης νοητικής προσπάθειας. Επίσης, αναπτύσσοντας τη γλώσσα του χώρου, τα παιδιά αναπτύσσουν ταυτόχρονα τις αντιλήψεις τους για το περιβάλλον τους. Εξασκούν την κριτική και αναλυτική σκέψη και είναι σε θέση να αποκωδικοποιούν τα δεδομένα που μεταδίδονται από οπτικά μέσα επικοινωνίας. Ωστόσο για να εκπληρωθεί η αξία τους ως εκπαιδευτικό εργαλείο θα πρέπει τα παιδιά όχι απλώς να διαβάζουν το χάρτη, αλλά να μπορούν να δίνουν ερμηνείες που οδηγούν στην κατανόηση των χωρικών γεγονότων που αναπαριστά. Όμως η πρόοδος στη σχολική χαρτογραφική εκπαίδευση δεν φαίνεται να οδεύει προς αυτή την κατεύθυνση. Ο τρόπος που αναπαράγονται οι χάρτες στη σχολική καθημερινότητα τους καθιστά στις αντιλήψεις των παιδιών, περισσότερο εργαλείο απομνημόνευσης των χωρικών φαινομένων, παρά ερμηνείας τους. Συνήθως χρησιμοποιούνται στην τάξη ως «σκηνικό» στη διδασκαλία συγκεκριμένων μαθημάτων, γεγονός που τους κάνει να μοιάζουν δυσνόητοι και δύσχρηστοι, ενώ παράλληλα αποτυγχάνουν

να λειτουργήσουν επικουρικά στην εκπλήρωση των μαθησιακών στόχων των μαθημάτων αυτών. Ακόμα, οι περισσότερες από τις εργασίες που περιλαμβάνουν τη χρήση χάρτη στο σχολείο δεν έχουν πρακτική χρησιμότητα στην καθημερινή ζωή των παιδιών.

Η «επανεφεύρεση» του κόσμου με εργαλείο τη χαρτογράφηση

Η κατανόηση της γλώσσας, της λειτουργίας και των πολλαπλών επιπέδων ανάγνωσης του χάρτη καθιστούν χρήσιμη τη μελέτη και εξοικείωση με την πρακτική της χαρτογράφησης. Ως τέτοια δεν νοείται εδώ μια τεχνική κατάρτιση, όπου η εφαρμογή της προβάλλει την κυρίαρχη γνώση. Αντίθετα νοείται εκείνη που υλοποιείται μέσα σε έναν ορίζοντα άπειρων δυνατοτήτων και περιλαμβάνει δράσεις και μεθοδολογίες που ενισχύουν το έργο της χωρο-κοινωνικής δικαιοσύνης. Αυτή η προσέγγιση μπορεί να μετατρέψει το χάρτη σε ισχυρό μέσο προώθησης της κοινωνικής αλλαγής και με αυτή την ενεργή έννοια η χαρτογράφηση περισσότερο οραματίζεται, παρά αναπαράγει. Προσπαθεί να αποδώσει το χώρο ως σύνθετο και δυναμικό πεδίο κοινωνικών και φυσικών διαδικασιών. Είναι ένα ευφάνταστο, λειτουργικό εργαλείο που επιτρέπει και επηρεάζει την αλλαγή, και μπορεί να μεταδώσει νέες γεωγραφικές ιδέες. Στην κατεύθυνση αυτή, η Krupar (2015) αναγνωρίζει και διερευνά τρεις τύπους κοινωνικών πρακτικών χαρτογράφησης:

Ο πρώτος τύπος είναι η χαρτογράφηση ως μηχανισμός διαμαρτυρίας και αφορά τη δημιουργία ριζοσπαστικών χαρτών. Έχει σκοπό να αποκαλύψει σχέσεις κρυφής δύναμης και να αναπαραστήσει πολύπλοκα δίκτυα, που αποτελούν τη βάση για συνομιλία και δράση.

Ο δεύτερος τύπος είναι η χαρτογράφηση ως μορφή κοινωνικών δράσεων. Περιλαμβάνει εναλλακτικές χωρικές αφηγήσεις και συλλογικούς περιπάτους και έχει στόχο να εστιάσει στη δημιουργία και στην επικοινωνία των τοπικών γνώσεων, να επανεξετάσει δομές και χαρακτηριστικά του χώρου, μέσα από το πρίσμα των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων, αλλά και να αναπτύξει προτάσεις για το μετασχηματισμό τους.

Ο τρίτος τύπος περιλαμβάνει την εκπαίδευση της κοινότητας και την τοπική οργάνωση. Λειτουργεί ως μορφή ανταλλαγής πληροφοριών και συμμετοχικής μάθησης μέσα από τη διαδικασία.

Στην παιδική ηλικία, οι διαδικασίες χαρτογράφησης μπορούν να περιλαμβάνουν δραστηριότητες στο σχολείο ή στο δημόσιο χώρο, όπως διαδρομές στην πόλη, ατομικές και συλλογικές χαρτογραφήσεις με στόχο τη μελέτη διαφόρων θεμάτων της καθημερινότητας σε συνδυασμό με τη διδακτική ύλη κ.ά. Σε μικρότερες ηλικίες, οι δράσεις ενδείκνυται να περιλαμβάνουν το παιχνίδι ως βασικό παράγοντα ανακάλυψης του περιβάλλοντος, γιατί με αυτόν τον τρόπο τα παιδιά οικειοποιούνται ευκολότερα το χώρο. Τέτοιες πρακτικές υλοποιούνται στο πλαίσιο μιας κριτικής παιδαγωγικής του χώρου, όπου καλεί τα παιδιά να συσχετιστούν κριτικά με τον κόσμο, προκειμένου να επενεργήσουν σε αυτόν. Η προσέγγιση αυτή έρχεται ως αντίδοτο σε μια σύγχρονη παιδαγωγική που είναι αχωρική και αποσυνδεδεμένη από την καθημερινότητα των παιδιών (Μίχα, 2017). Οι χαρτογραφικοί πειραματισμοί, σε ένα πρόγραμμα σπουδών προσανατολισμένο στην εξερεύνηση του τόπου, βοηθούν τα παιδιά να αναπτύξουν ενσυναισθητικές συνδέσεις με το περιβάλλον, και να μελετήσουν παράλληλα τις πολιτικές, κοινωνικές και ιστορικές διαστάσεις του τόπου. Ενεργοποιούν τον

προβληματισμό για το χώρο, αλλά και τη μετατροπή του προβληματισμού αυτού σε δράσεις που επηρεάζουν και, ίσως, μετασχηματίζουν τους χώρους. Η χαρτογράφηση μετατρέπεται σε εργαλείο έρευνας των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων, οπτικοποιώντας τις αφηρημένες έννοιες που διδάσκονται τα παιδιά. Τους δίνει τη δυνατότητα να ανασυγκροτήσουν την υποκειμενικότητά τους μέσα από τη βιωματική μάθηση, να αντιληφθούν την αξία της συμμετοχής και να κινητοποιηθούν ατομικά και συλλογικά, ως πολίτες και κάτοικοι της πόλης (Δίπλα και Μάρκου 2018). Επιπλέον, επαναπροσδιορίζει τη διαδικασία της σχολικής εκπαίδευσης, συνδέοντας την πνευματική και τη χειρωνακτική εργασία σε μια ενιαία διαδικασία παραγωγής γνώσης και νοήματος, όπου το παιδί μετατρέπεται από αποδέκτη σε παραγωγό της γνώσης.

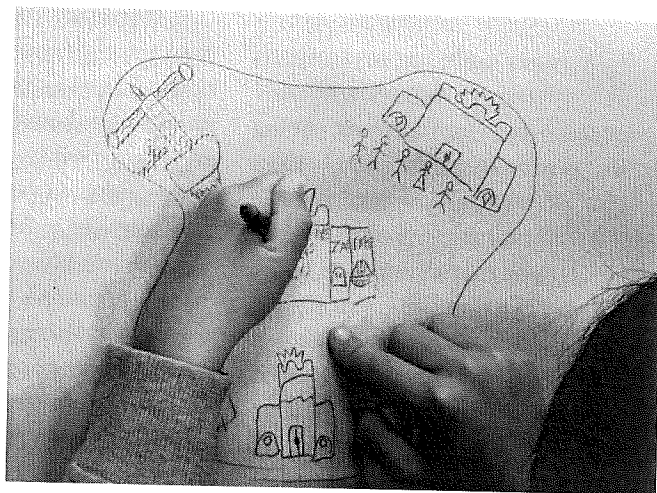
Βιωματικό εργαστήριο «Χαρτογράφηση της γειτονιάς μου»

Στο πλαίσιο της διερεύνησης των παιδικών χαρτογραφικών απεικονίσεων υλοποιήθηκε το βιωματικό εργαστήριο «Χαρτογράφησης της γειτονιάς μου», όπου συμμετείχαν 32 παιδιά από το 13ο και το 35ο Δημοτικό σχολείο της Αθήνας. Τα παιδιά κλήθηκαν να δημιουργήσουν χάρτες της γειτονιάς τους, που να αποτυπώνουν την καθημερινή εμπειρία της πόλης. Το εργαστήριο είχε διάρκεια δύο ωρών και χωρίστηκε σε τρία μέρη. Στην αρχή συζητήθηκε η έννοια της γειτονιάς, έπειτα τα παιδιά σχεδίασαν τους χάρτες και τέλος τους παρουσίασαν στην τάξη.

Στην ποικιλία των χαρτών που δημιουργήθηκαν διαφαίνεται πληθώρα επιρροών, τις οποίες μπορούμε να χωρίσουμε σε τρεις κατηγορίες: Πρώτη, τα προσωπικά βιώματα που σχετίζονται με την καθημερινότητα στη

Εικόνα 1: Ο χάρτης της γειτονιάς των Εξαρχείων περιλαμβάνει αεροδρόμιο. Βιωματικό εργαστήρι «Χαρτογράφηση της γειτονιάς μου». Ιανουάριος 2019 - Φεβρουάριος 2020. (πηγή: προσωπικό αρχείο)

Εικόνα 2: Ο χάρτης της γειτονιάς του Παγκρατίου εμπνέεται από ψηφιακά παιχνίδια. Βιωματικό εργαστήρι «Χαρτογράφηση της γειτονιάς μου». Ιανουάριος 2019 - Φεβρουάριος 2020. (πηγή: προσωπικό αρχείο)

γειτονιά, σε άλλη πόλη, χωριό ή χώρα, την εμπειρία συγκεκριμένων γεγονότων που μπορεί να αλλάζουν τη ροή της καθημερινότητας π.χ., εθνικές γιορτές, την πρόσφατη εμπειρία ενός τόπου ή μιας δραστηριότητας εκτός γειτονιάς π.χ., επίσκεψη στο αεροδρόμιο (Εικόνα 1) και την πρόσφατη εμπειρία ενός συγκεκριμένου μέρους της γειτονιάς π.χ., επίσκεψη στο αστυνομικό τμήμα. Δεύτερη, οι πολιτισμικές αναπαραστάσεις με τις οποίες έρχονται σε επαφή είτε μέσω του σχολείου, είτε μέσω των δραστηριοτήτων τους ή μέσα από τον ψηφιακό κόσμο (Εικόνα 2). Τρίτη, οι συνθήκες του παρόντος, όπως η διάθεση, εξωγενείς παράγοντες της στιγμής –π.χ., καιρικά φαινόμενα– ή γεγονότα που εκτυλίσσονται κατά τη διάρκεια του εργαστηρίου μεταξύ των παιδιών. Βασικό στοιχείο που φαίνεται να ενυπάρχει σε όλες τις χαρτογραφικές απεικονίσεις, και να συνδιαμορφώνει τους συνδυασμούς και τις δυναμικές των παραπάνω επιρροών είναι το φανταστικό. Η φαντασία των παιδιών εμπλουτίζει τους χάρτες τους, στην προσπάθειά τους να συνδέσουν τα πραγματικά γεγονότα, δημιουργώντας μια χαρτογραφική αφήγηση που κι-

νείται συνεχώς ανάμεσα στο πραγματικό και το φανταστικό.

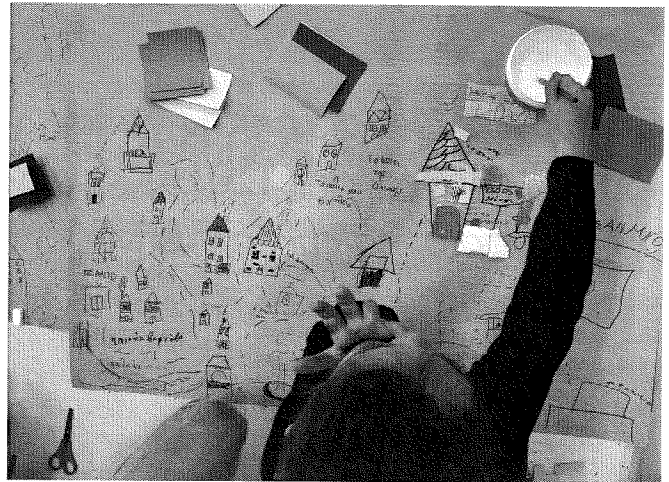
Στους χάρτες των παιδιών διακρίνονται ορισμένα σημεία που έχουν ενδιαφέρουσες συγκλίσεις με τις οπτικές της κριτικής χαρτογραφίας. Οι χάρτες τους περιγράφουν κυρίως τα χωρικά τους βιώματα. Αποτυπώνουν εικόνες, μυρωδιές, ήχους που αποδίδονται με υφές, χρώματα και υλικά (Εικόνα 3), φανερώνοντας τον πολυαισθητηριακό χαρακτήρα που έχει το βίωμά τους στο χώρο. Στις απεικονίσεις τους γίνεται ενίοτε αισθητή η επιρροή των χαρτογραφικών αναπαραστάσεων της σχολικής εκπαίδευσης, γεγονός που εντείνει την άποψη ότι οι σχολικοί επιτοίχιοι χάρτες και άτλαντες δημιουργούν πρότυπα αναπαραστάσεων που εντυπώνονται σταδιακά στις συνειδήσεις τους ως αντικειμενικές και αλάνθαστες. Στο βιωματικό εργαστήρι τα παιδιά γίνονται για λίγο παραγωγοί της γνώσης, καθώς καλούνται να αποτυπώσουν δικές τους αντιλήψεις και ιδέες, συνθέτοντας τις εμπειρίες και τις γνώσεις τους, μέσα από μια γρήγορη ανασκόπηση της «γειτονιάς» τους. Οι χαρτογραφικές απεικονίσεις τους φανερώνουν επίσης ότι τα παιδιά δεν

διαχωρίζουν με ευκρίνεια την έννοια του χάρτη από αυτήν της ζωγραφιάς, καθότι οι δύο δραστηριότητες έχουν παρόμοια λειτουργία για εκείνα, αυτή της κατανόησης και νοηματοδότησης του περιβάλλοντός τους και όχι απλώς της αναπαραστάσής του. Αντιλαμβάνονται το χάρτη ως μια δυναμική διαδικασία. Καθώς αφηγούνται την ιστορία του, προσθέτουν και αφαιρούν συνεχώς στοιχεία, αναπροσαρμόζοντας την εικόνα στα γεγονότα που περιγράφουν και εντάσσοντας παράλληλα το στοιχείο του χρόνου. Δημιουργούν, θα λέγαμε, χωροχρονικές αφηγήσεις (Εικόνα 4). Η έκδηλη διάσταση του χρόνου και ο χαρακτήρας των χαρτών τους που ξεδιπλώνεται συνομιλούν εποικοδομητικά και εμπλουτίζουν την κριτική θεωρία της χαρτογραφίας.

Συνοψίζοντας, η παιδαγωγική αξία της χαρτογράφησης βρίσκεται στην ανάδειξη των πολλαπλών πτυχών του χώρου και των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων, που βοηθάει τα παιδιά να δημιουργούν συνδέσεις με τον κοινωνικό τους περίγυρο και να διαμορφώνουν την ταυτότητά τους μέσα από αυτόν. Η εξάσκηση της χαρτογρά-

Εικόνα 3: Ο χάρτης αναπαριστά τη γειτονιά των Εξαρχείων χιονισμένη. Βιωματικό εργαστήρι «Χαρτογράφηση της γειτονιάς μου». Ιανουάριος 2019 - Φεβρουάριος 2020. (πηγή: προσωπικό αρχείο)

Εικόνα 4: Χάρτες που αποτυπώνουν χωροχρονικές εξιστορήσεις της καθημερινότητας των παιδιών. Βιωματικό εργαστήρι «Χαρτογράφηση της γειτονιάς μου». Ιανουάριος 2019 - Φεβρουάριος 2020. (πηγή: προσωπικό αρχείο)

φησης ενισχύει επίσης την πρακτική της κριτικής παιδαγωγικής σκέψης, ενδυναμώνοντας την πολιτική και κοινωνική συνείδηση των παιδιών. Μέσα από την παρατήρηση και καταγραφή του περιβάλλοντός τους, τα παιδιά αποκτούν μια βαθύτερη εμπλοκή με αυτό, επιτυγχάνοντας μια ουσιαστική κατανόηση της κοινωνικής πραγματικότητας. Η εμπλοκή τους καθίσταται κρίσιμη και αναγκαία για την εκπλήρωση της ιδιότητάς τους ως κοινωνικά όντα και σε αυτή την περίπτωση ο χάρτης μετατρέπεται από μια αναπαράσταση σε έναν ενεργό παράγοντα κατασκευής γνώσης, χειραφέτησης και δύναμης και γιατί όχι και σε ένα μέσο προώθησης της κοινωνικής αλλαγής.

Βιβλιογραφία

- Δίπλα, Α. και Μάρκου, Μ. (2018). Η πόλη των μικρών παιδιών. Στο Κ. Τσουκαλά, Δ. Γερμανός, (επιμ.), *Χώροι για το παιδί ή χώροι του παιδιού; Όταν η συνθήκη αγωγής και εκπαίδευσης τέμνεται με την καθημερινότητα της πόλης*, σ. 896-916. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Μίχα, Ε. (2017). Συνομιλώντας με τα παιδιά "Για το χώρο": Η συμβολή του έργου της Doreen Massey στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. *Γεωγραφίες*, 29, άνοιξη, σ. 45-48.
- Catling, S. (2018). To know maps: Primary school children and contextualised map learning. Στο *Boletim Paulista de Geografia* 99, σ. 268-290.
- Crampton, J. (2001). Maps as social constructions: power, communication and visualization. *Progress in Human Geography*, 25(2), σ. 235-252.
- Crampton, J. και Krygier, J. (2006). *An Introduction to Critical Cartography*.

ACME: An International Journal for Critical Geographies, 4(1), σ. 11-33.

- Harley, J. B. (1989). Deconstructing the Map. *Cartographica* 26(2), σ. 1-20.
- Kallet, T. (1995). *Homo Cartographicus*. Στο T. Kallet (επιμ.), *Few adults crawl: Thoughts on young children's learning*. Grand Forks, ND: University of North Dakota Press.
- Kitchin, R. και Dodge, M. (2007). 'Rethinking maps'. *Progress in Human Geography*, 31(3), σ. 331-344.
- Krupar, S. (2015). Map Power and Map Methodologies for Social Justice. *Georgetown Journal of International Affairs* 16.2, σ. 91-101.
- Nordstrom, M. (2003). Children and open spaces in the city: accessibility, use and influence – phase two of the project.
- Wiegand, P. (2006). *Learning and Teaching with Maps*. Abingdon: Routledge.